

Josef Karel Šlejhar

/ 1864 - 1914 /

Prozaik, jeden z reprezentantů generace 90. let; v jeho povídkách i románech, psaných emocionálně silně zabarveným jazykem, se prolíná naturalistický drsný pohled na život s jeho symbolizováním a mytizováním; má zdůraznit spisovatelovo přesvědčení nalézající v boji o život a později ve zlu základní princip, jenž ovládá jednání člověka a dění v přírodě.

J. K. Šlejhar se narodil 14. 10. 1864 ve Staré Pace v Podkrkonoší. Vyrůstal v prostředí písmáckého hloubání, jež významně zapůsobilo na jeho vážný vztah k životu i na jeho umělecké dílo. Po maturitě na reálce v Pardubicích počal r. 1881 studovat chemii na pražské technice, ale studia nedokončil. Jeho další život je poznamenán málo úspěšnou snahou o existenční zakotvení a klidný rodinný život. Po krátkém období, kdy pracoval jako úředník v cukrovaru, se vrátil do Podkrkonoší, kde od r. 1895 se pokusil samostatně hospodařit na statku v Dolní Kalné. Rodinné a finanční potíže ho však přinutily vzdát se hospodaření. Východisko našel v učitelském povolání. Učil nejprve na obchodní škole v Hradci Králové (od r. 1901), později v Kolíně a od r. 1907 v Praze. Tam také zemřel 4. 9. 1914.

Základní složku Šlejharova díla tvoří drobné povídky, z nichž autor vytvářel knižní soubory (*Dojmy z přírody a společnosti*, 1894; *Co život opomíjí*, 1895; *Zátiší*, 1898; *Temno*, 1902, aj.). Převažují v nich záznamy dojmů, jakoby bez určitého kompozičního záměru a také bez souvislého děje, volně řazené detailní postřehy. Většina z nich je soustředěna k jedinému okamžiku nebo má svůj vrchol v momentu ustrnutí, kdy se pod přívalem fyzické či duševní bolesti vynořuje ve vědomí do sebe zhroutěného, schouleného člověka předtucha katastrofy. Společenskou kritičností Šlejhar v nich navazuje na *žánrové obrázky* Nerudovy, jde však dál než on ve svém estetickém radikalismu, ve vyhrocování kontrastů a v karikaturní deformaci obrazu, která se v některých pozdějších pracích stává až samoúčelnou manýrou postrádající původní invenci. Vzniká tak obraz světa jako sociálního pekla, neboť společenský život situovaný zpravidla do venkovského a továrního prostředí rodného Podkrkonoší je pro Šlejhara jediným hrůzným dokladem vlády násilí, vykořisťování, chaosu a zla, jímž jsou pohlcovány všechny kladné přirozené životní hodnoty, především láska. V kontrastu k tomuto odlidštěnému sociálnímu světu se ocitá – ovšem s mnohem menší konkrétností – svět přírodní harmonie, zejména pak svět živočišný. Zvíře je u Šlejhara postaveno na roveň člověka a naopak. Typickým spisovatelovým motivem, jenž se objevil už v jeho první významné próze *Kuře melancholik* (1889), je paralela mezi trpícím člověkem a zvířetem. To, co je sjednocuje, je podle autorova mínění jejich živočišnost, to znamená jejich smrtelnost. Ve své smyslnosti, živočišnosti je člověk spojen se zvířetem

hrůzou ze smrti, touhou uniknout jí, přežít, zkrátka pudem sebezáchovy. Ten ho pak vede až k bezohlednému boji o život, v němž není místo pro slabé, v němž násilí a zlo vítězí nad trpnou dobrotou.

Podobně jako povídky i Šlejharovy románové prózy se vyznačují malou dějovostí; nejsou proto romány v tom smyslu, jak jsme zvyklí je chápat, tj. jako vyprávění s rozvinutým dějem, vytvářejícím v širokém záběru ucelený obraz světa. První z těchto románů *Peklo* (1905), na jehož koncepci měly nepochybně vliv pasáže z Dantovy Božské komedie, je převážně lyrické líčení jednotlivých pracovních oddělení velkého cukrovaru, jimiž prochází při kontrolní obchůzce ústřední postava, která pouze pasívně, byť se značnou vnímavostí a citlivostí, zaznamenává své dojmy z vřavy zindustrializované práce. Román pak vrcholí a zároveň se uzavírá milostnou scénou pojatou symbolicky jako vykoupení z hrůz života.

Druhý z Šlejharových románů *Lípa* (1908) má zase povahu spíše dramatickou (autor se také bezúspěšně pokoušel o drama); je to vlastně do několika dějství zhuštěný konflikt dravé lidské touhy po moci, představované mladým racionalistickým agráříkem Stuchlíkem, s pasívním světem lásky a bezmocného soucitu, jež představuje staromilský sedlák Kučera. Ohniskem konfliktu je věkovitá lípa, monumentální symbol přirozeného života, kosmického řádu, v němž je dáno člověku žít v symbióze s věcmi a zvířaty. Bezohledný Stuchlík ve své vykořisťovatelské touze podetne lípě kořeny a zároveň tímto surovým činem přivodí smrt starého Kučery. Způsobené zlo je však v závěru díla pomstěno bouří rozhněvaných živlů, které vyvrátí zmrzačenou, okleštěnou lípu a ta ve svém pádu zničí Stuchlíkův statek. V románu se výrazně projevuje spisovatelův sklon k statickosti jednotlivých motivů. Charaktery postav jsou předem dány, jsou neproměnné (zlý Stuchlík, dobrý Kučera) a obdobně předurčeno je i prostředí, v němž se tyto povahy střetávají, nebo lépe – v němž násilí vítězí nad slabostí a bezmocí lásky. Kontrast síly a slabosti, násilí a utrpení tvoří vůbec základní schéma Šlejharových próz.

Podobu volné kaleidoskopické mozaiky, ostatně příznačnou i pro autorovy povídky, má třetí román *Vraždění* (1910), jenž je sřetením několika epizod zarámovaných v příběhu o utrpení dvojice starých venkovanů a pointovaných několikerou smrtí různých typů „uražených a ponížených“, které hubí lidská bezohlednost a surovost.

Svět všedního boje o život je světem zloby, světem oškřivosti a smrtelné agónie, jež symbolizuje charakteristický rudý, „pekelný“ šerosvit zapadajícího slunce. Šlejharův pohled na jedné straně s nebývalou ostrovní a výrazností obnažuje v apokalyptické nadsázce tuto hrůzu a zlobu smyslového života. Na druhé straně usiluje se povznést nad tuto změtenou vřavu, překonat ji vizí duchovní harmonie. Odvrat od světa do nitra však nepřináší toužené uklidnění, spisovatel není s to si představit pevné obrysy určitého pozitivního ideálu (tam, kde se o to pokusil, jako třeba v *Lípě*, zůstal omezen na pouhou staromilskou retrospektivu patriarchální idyly, jejíž

nenávratnost si sám dobře uvědomuje). Zůstává mu jen nejasné tušení tajemného kosmického řádu, osudově určujícího dění, život i smrt, tušení, které ovšem je spíše kacířstvím než náboženskou vírou.

Výrazně charakterizující složkou Šlejharova díla je jeho jazyk. Ve slovníku se vyznačuje napětím mezi slovy vypjatě spisovnými až básnicky archaickými (luzný, ústrašný), popřípadě novotvary (zápač), a mezi vulgarismy (ožralý) nebo hovorovými dialektismy (brýknout, poucat, kucmouch). Také po stránce syntaktické lze v jeho prózách sledovat napětí mezi složitými větnými konstrukcemi, příznačnými pro spisovnou, literární vrstvu řeči (např. četné přechodníky), a mezi afektivní bezprostředností většiny dialogů (užívání nadávek). Příznačné je dále i to, že v Šlejharových prózách se jen zřídka objevují dialogické pasáže, že v nich převládá vyprávění. To ovšem zase nemá charakter klidného, neosobního popisu dění a okolností, nýbrž je emocionálně vzrušené, promísené vstupy vyprávěče, jeho vlastními úvahami a poznámkami někdy přímo adresovanými čtenáři. To vše dává Šlejharově dikci povahu vzrušeného projevu silně citově angažovaného, v němž se epická objektivita sváří s lyrickou účastností, odosobněný popis s osobní úvahou a líčením. Takováto směsice lyrického a epického působí na první pohled jako nedostatek slohové jednoty, někdy dokonce vytváří dojem jazykové neobratnosti. Je to však jen zdání, neboť jazyková složitost má své funkční oprávnění právě v kontrastu povznesené, exaltované a odosobněné dikce básnické a všední až vulgární dikce jednotlivých postav.

Šlejharovo dílo se vpojuje nejen do duchovního prostředí české literatury 90. let, ale zároveň v domácím prostředí specifikuje umělecké tendence příznačné pro soudobou moderní evropskou prózu, totiž syntézu naturalismu a symbolismu. Šlejharův symbolismus má ovšem blíže k naivnímu vizionářství lidového člověka než k rafinovanosti západní prózy. Je výrazem krize hodnot, kterou prošla celá generace 90. let pod tlakem rozporů společenského života a která nabyla u Šlejhara až groteskně monumentální podoby, ale zároveň i výrazem zoufalství nad ztrátou pozitivního cíle a východiska k jejímu překonání. V tomto smyslu je Šlejharova próza významným historickým dokumentem duchovního života 90. let i trvalým svědectvím zápasu o umělecké hodnoty v krizové době.

Alois Vojtěch Šmilovský

/ 1837 - 1883 /

Autor románů a povídek z maloměstského a venkovského prostředí; často kladl důraz na postavy s ustáleným, pevně zformovaným životním postojem a morálním obzorem.